

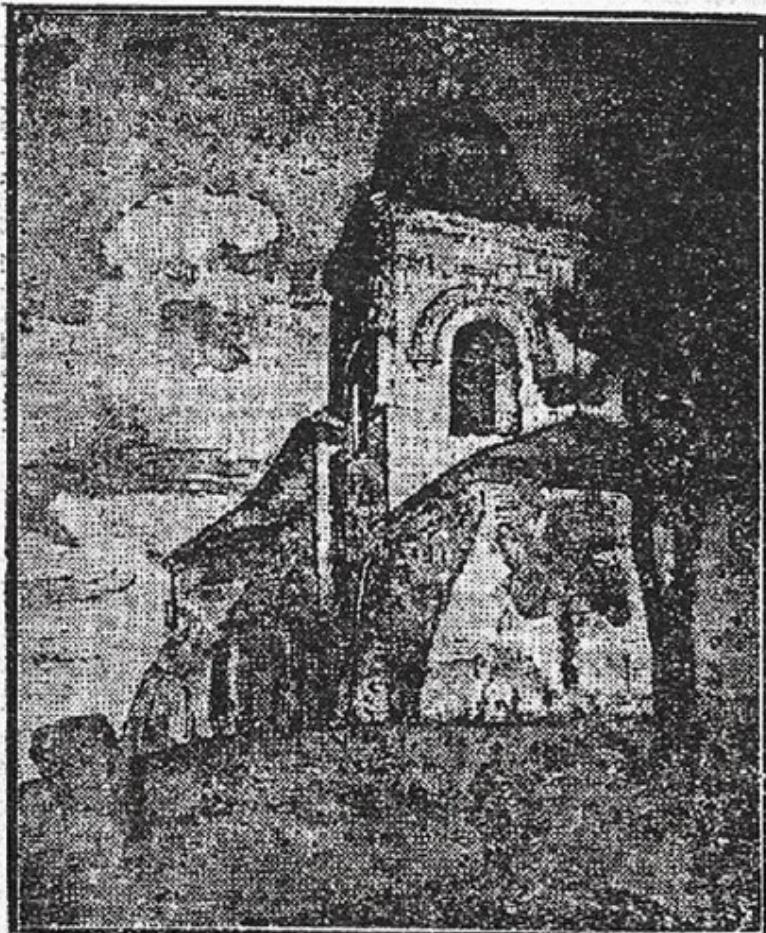
A. S. WEINBERG

CENZURAT.

CHISINAUL

— IN —
TRECUT ȘI PREZENT.

SCHIȚĂ ISTORICĂ.

MOTTO:

“... și lângă Bâc de
ceilaltă parte pe valea care se găsește
în fața Cheșenăului
lui Acbaș”.

Hrisov Domnesc
din 1436.

Chișinău 1936.

- 6
- 24) I. N. Halippa. Ibidem. Vol. I pp. 171--233; Vol. II. pp. 231--340; Vol. III pp. 321--394. Chișinău 1907.
 - 25) N. V. Lașcov. Basarabia, la centenarul alipirii către Rusia. Chișinău 1912.
 - 26) A. Lion. Cronicul desvoltării intelectuale și spirituale a Evreilor din Chișinău dela 1773 la 1890. Chișinău 1891.
 - 27) Alexei Nacco. Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi. Partea II (1241--1812). Odessa 1876.
 - 28) F. Pavlencoff. Dicționar enciclopedic. Petersburg 1910.
 - 29) Von Raan. Enumărare din jurnal propriu în timpul războiului trecut pentru cucerirea Moldovei și a Basarabiei, deia 1787--1790. S. Petersburg. 1792.
 - 30) Revista Ministerului de Interne. Orașul Chișinău în 1843. Ianuarie--Martie 1843.
 - 31) A. Sturdza. Bloc--notul călătorului fără voie. Odessa 1846.
 - 32) Conteles Urusoff. Notițele guvernatorului. Berlin.
 - 33) A. Zașciuc. Materiale pentru geografia și statistica Rusiei. Oblastia Basarabiei. Vol. I pp 380--435; Vol. II pp. 95--122.

Introducere.

Trecutul istoric al orașului Chișinău se divide în trei perioade cu totul distințe între ele, atât din punct de vedere politic, cât și din punct de vedere economic și cultural.

Prima perioadă, cuprinsă între 1436--1812, adică dela data convențională a întemeierii satului Chișinău, până la ocuparea Basarabiei de către Rusia, se caracterizează prin dezvoltarea înceată a satului, apoi a târgului Chișinău, întreruptă de câteva devastări tăărăști și turcești.

In a doua perioadă, cuprinsă între 1812--1918, adică dela anexarea Basarabiei de către Rusia până la unirea ei cu România, se observă creșterea foarte intensă și artificială a Chișinăului, grație destinării lui de capitală Basarabiei.

Perioda a treia, dela unirea Basarabiei cu România până în prezent, se caracterizează prin ridicarea nivelului cultural, pe deoparte, și prin decăderea economică, pe de altă parte; aceasta din urmă ca o consecință a războiului mondial, a revoluției rusești, a lipsei de debușuri și a crizei ce bântuie în ultimii ani în Europa întreagă.

Lucrarea noastră e devizată în trei părți:

I. Chișinăul moldovenesc, dela întemeiere până la răpire. (1436--1812).

II. Chișinăul rusesc, după răpire până la unire (1812--1918).

III. Chişinăul românesc, dela unire până în prezent. (Dela 1918 încocace).

Prin urmare denumirile sunt date după stările politice, prin care a trecut Chişinăul în decursul ultimelor cinci secole.

Nu putem încheia această introducere înainte de a mulțumi tuturor acelor, cari ne-au sprijinit la editarea prezentei lucrări.

Autorul.

P A R T E A I.

CHIȘINAUL MOLDOVENESC.
Dela înfăptuire până la răpire.

1436 -- 1812.

I. Privire geografică.

Chișinăul este așezat pe $47^{\circ}02'$ latitudine nordică și $28^{\circ}49'45''$ longitudine estică dela Greenwich, pe malul drept al pârâului Bâc, la 21 km. înspre vest de la Nistru.

Pârâul Bâc are o lungime de 147 km. izvorând din dealul Funda-Bâcului, lângă satul Timeleuți.

Malul drept al Bâcului este mocirlos, iar vara pârâul seacă aproape complet.

Orașul este așezat pe un plan înclinat în direcția Sud-Vest \rightarrow Nord-Est, având o altitudine de 113,3 m.

Temperatura medie anuală este de $9,6^{\circ}$, iar media anuală a precipitațiunilor atmosferice este de 433 milimetri. Deci clima se apropie de cea a Vienei și a Bucarestei.

Pe locul ocupat astăzi de oraș cu suburbiiile lui, se aflau șase sate, așezate pe câte o colină : Chișinăul, Buicanii, Vovințenii, Visternicenii, Hrusca și Muncestii. Cu timpul, Vovințenii și Hrusca au dispărut (în sec. XIX).

Înregul ținut era acoperit de păduri seculare, și purta denumirea de *Codru*.

Populația era pur moldovenească. La sfârșitul secolului XVI apar primele elemente străine : Evrei, Armeni, Greci, iar apoi Bulgari.

Moldevenii purtau numele de Codreni.

Locuind la marginea țării, în vecinătatea Tătarilor și a Cazacilor, ei erau viteji și războinici, după cum ne indică și un vechiu proverb, citat de Dimitrie Cantemir, în *"Descrierea Moldovei"* : "Cinci Tătari din Cri-

meia bat zece Tătari din Bugeac și cinci Moldoveni bat zece Tătari din Crimeia, iar cinci Codreni bat zece Moldoveni».

III. Privire istorică și statistică.

Numele Chișinăului îl întâlnim pentru prima oară într'un hrisov domnesc dela 25 Aprilie 1420.

S'a constatat însă că este vorba despre un alt Chișinău pe râul Botna, astăzi nonexistent.

Intr'un alt act domnesc al voevozilor moldoveni Ilie și Ștefan din anul 1436, trimis logofătului Vancea, prezicându-se unele hotare, se spune între altele:

„...și lângă Bâc de ceilaltă parte pe valea care se găsește în fața Cheșenăului lui Acbaș”.

Aflăm deci că la 1436 Chișinăul exista, aparținând unui oarecare Acbaș. Sunt indicii că satul Chișinău a fost întemeiat de pârcălabul din Hotin Vlaicu, probabil unchiul lui Ștefan cel Mare, deci aproximativ la sfârșitul secolului XIV.

Despre etimologia cuvântului Chișinău, ca și despre însăși originea orașului, sunt câteva presupuneri:

a) Moldovenescul—*Chișla-nouă* (târlă pentru vite).

b) Tătărescul—*Cheșen* (schit, mânăstire) și *aul* (cătun, sat). *Cheșenaul*—cătun mânăstiresc.

De aci și *Chișno-Varzar* (mânăstirea Vărzărești).

c) Ucrainescul—*Chișeni* (buzunar, pungă; figurat—centru comercial).

d) Ungurescul—*Kisjeno* (Jeno cel Mic).

Mai verosimilă pare a fi proveniența tătărească a cuvântului.

O serie de acte din sec. XVI și XVII ne arată că Chișinăul era un simplu sat, fără nici o importanță în țara Moldovei, cum se și exprimă mai târziu Dimitrie Cantemir (1716).

Pe hartă lui Reichenstorff din 1541 și a lui Iacopo

Castaldo din 1584 Chișinăul nu figurează.

Din punct de vedere administrativ, Chișinăul ținea pe atunci de pârcălabia de Lăpușna.

Pe timpul lui Ion Vodă cel Cumplit (1572-1574), s'a înființat Căpetenia Codrului, pentru organizarea apărării contra Tătarilor.

La 1576 domnul Moldovei Petru Șchiopul întări vinderea Chișinăului de către Vatușca, strănepoata lui Vlaicu, vornicului Dragoș, pentru 500 zloți tătărești.

La 1617, Solomia, care supraviețuи soțului său Dragoș, vându Chișinăul pentru 180 galbeni visternicului Constantin Roșca, care-l încchină mai târziu mânăstirii Sf. Vineri din Iași, închinată la rândul ei mânăstirii Mormântul Domnului, din Ierusalim.

Aceasta se vede din «cartea domnească» din 29 Noembrie 1617:

«... soția lui Drăguș, Solomia, împreună cu fețiorii săi Crăstea și Vasilie și cu nepoții lor Necolai și Ioanășco și Anghelina ficiorii lui Ștefan Drăguș, de nime și lui nici asupriți și-au vândut a lor dreaptă ocină și cumpărătură dintru ale sale dreaptă direasă, un sat anume Chișinăul pre Bâcu... ce și-au fost cumpărat lui Drăguș vornecul dela Vatușca fata Maricăi...»

Iată altă «carte domnească», a lui Vasile Lupu dela 6 August 1641, dată »călugărilor dela sfânta mânăstire dela Sfânta Vineri și dela mânăstirea Balicăi, ca să fie tari și puternici cu cartea domniei mele a lua a zecea parte din toată pâinea și din fân, și din legumi și din în și cânepă și din tot venitul la sat la Chișinău».

Chișinăul desvoltându-se mai repede ca celelalte sate din vecinătatea lui, locuitorii lui încalcă deseori hotarele, ceace provoacă plângeri din partea vecinilor.

Vasile Lupu trimite la 28 August 1642 pârcălabii din Lăpușna »la sat la Chișinău și... să strângăți oameni buni și bătrâni și dimprejur meglași și să socotăți cum nu și mai cu dreptul cu sujicitile văduve să alegă»

hotarul satului Chișinăului despre alte hotare...

La 1639 a fost zidită în Chișinău biserică domnească în numele Sf. Neculai.

Buicanii aparțineau lui Hodor pe baza unui act a lui Ștefan cel Mare.

Văduva postelnicului Chiriță Dumitrachi (un urmaș a lui Hodor) donează Buicanii Sfântului Mormânt „pentru sufletul giupânlui său Chiriță Postelnicul și pentru sufletul ei”, la 1622.

Dela această dată Buicanii depind de mânăstirea Sf. Galata din Iași, încchinată Sf. Mormânt.

În imprejurări necunoscute nouă, Chișinăul devine și el proprietatea mânăstirii Sf. Galata.

Orheienii și Codrenii (Tighecenii), apărători al hotarului răsăritean al Moldovei, opun deseori împotrivire față de domni nevrednici.

Astfel Lăpușnenii și Codrenii se răscoală împotrivă lui Iancu Sasul aducând pe unul dintre ei, Ivan Vodă Lungul; mazilirea lui Aron Tiranul a fost o urmare a răscoalei Orheienilor și a Lăpușnenilor sub conducerea lui Ionașcu zis Bogdan.

Orheienii se răscoală împotriva lui Alexandru Movilă de două ori în 1616.

La 1671 avem o răscoală cu caracter general a lui Mihalcea Hâncu, un boer bogat din Săcăreni (ținutul Lăpușnei), care avea moșii și în ținutul Orheiului.

Sub conducerea lui se ridică Lăpușnenii și Orheienii împotriva lui Duka Vodă. Duka, cu ajutorul turcesc și tătăresc, pornește asupra Orheiului; Hâncu fugi la Chișinău, unde se întări.

După o luptă înverșunată Duca ocupă Chișinăul la 1672, iar principaliii rebeli, Hâncu, Durac și Constantin fugiră la Cazaci.

Răscoala a fost potolită cu o cruzime rară.

Un călător polonez care trecu prin aceste părți după restabilirea orănei, scrie ca «nam iniuiuu pe

nlmeni, ci numai cadavre».

In 1646 aproape întreaga Moldova (inclusiv Basarabia) a suferit din cauza unei groaznice năvăliri tătărești. Numai Tighecenii scăpară în Codru, unde își găsi vremelnic refugiu și Vasile Lupu.

In 1683 a avut loc o expediție contra Tătarilor din Bugeac, în colaborare cu Cazacii lui Cunițchi, care se termină însă cu înfrângerea Moldo-Cazacilor. În urmărirea lor, Tătarii devastără și arseră Chișinăul.

Astfel, ajuns târg sub Istrate Dabija la 1665, Chișinăul fu complet ruinat și redus la un cătun sărac. Un act a lui Duca-Vodă dela 2 Maiu 1666 vorbește despre „*târgoveșii Chișinăului*“ ceace confirmă rangul lui de „*târg*“.

In tratatul de pace dela Carlovăț din 1699 se stipuia între altele evacuarea Tătarilor din Bugeac.

Turcii au interpretat clauza în sensul ca Tătarii să libereze numai locurile ocupate în cursul luptelor, și anume: ținutul Lăpușnei, pe ambele maluri ale Bâcului, lângă Chișinău.

Probabil că este vorba despre Tătarii stabiliți la Chișinău în urma expediției din 1683.

La sfârșitul sec. XVII ia ființă cătunul sau satul Râșcani, pe malul stâng al Bâcului, întemeiat de refugiații veniți din Chișinăul devastat.

Dimitrie Cantemir, în „*Descrierea Moldovei*“ (scrisă la 1716), spune între altele: „...Afară de aceasta (Lăpușna) este Chișnou pe râul Bâcul, un târgușor nu de mare importanță... In Moldova există trei centre libere, un fel de state neatârnate: Câmpulungul, Vrancea și Chigheci (Codru), în ținutul Fălcilor. Locuitorii plătesc Domnului un mic tribut. Toți sunt călărași (călăreți). Odinioară erau 8000, azi abia 2000 trăiesc în lagăr. De altfel întrec în vitejie pe toți locuitorii Moldovei“.

Rezerva geografică întocmită de Cantemir poate indica „Kisznou“.

*în Bileță
populația Chișnou*

Din mărturia lui Cantemir vedem deci că în decursul timpului dela 1683 până la 1716, Chișinăul a fost restaurat, devenind iarăși târg.

Însă în campania russo-turcă a lui Münich dela 1737-1740, el fu ars de Turci. A ars și biserică domnească Sf. Neculai, după cum se vede dintr-un hrisov a lui Grigore Ghica din 27 Iulie 1741: „... care biserică fiind mai înainte domnească și n vremea tulburărilor ce au vinut Moscalii aice în țară sau răsăpit de Tătaril din temelie...“

În Chișinău exista comunitatea evreească, supusă rabinului din Iași.

S'a păstrat un document în limba ebraică, reprezentând „Regulamentul frățimii evreiești de înmormântare din târgul Chișinău“, din 1773.

Dușă numărul semnăturilor de pe act; aflăm că „frățimea“ număra 144 membri. Regulamentul este înălțat cu semnătura rabinului din Iași.

În 1752 (1772?) serdarul Mazarachi zidi biserica cu același nume, în următoarele împrejurări:

Fiind părăsit sultanului și dat în judecată, el trebuia să se prezinte în fața unui Pașă din Tighina.

Înainte de plecare, făgădui duhovnicului său că va zidi o biserică, dacă scapă. Stabilindu-i-se nevinovăția, el s'a ținut de făgăduială, ridicând biserică în numele Maicăi Preacurate.

Faptul era descris pe o piatră din zidul bisericii. Însă în timpul restaurării bisericii în 1818, piatra se pierdu.

În curtea bisericii se află câteva pietre funerare: din 1796, cu o inscripție în versuri; din 1800, două din 1808, și altele.

Toate inscripțiile sunt în limba română, cu caractere slavone. Curtea bisericii servea drept cimitir.

Și astăzi după ploi abundente, se ivesc la suprafață oseminte omenești.

La 1700 spătarul Constantin Răzean zidi ne mosia

sa Visterniceni biserică Râșcanu, a cărei curte servea deasemenea drept cimitir, însă mai mult pentru aristocrația locală.

Acolo odihnesc familiile Râșcan, Donici, Catargi, și altele.

Pe la 1770 a fost zidită biserică Sf. Ilie.

Am auzit povestindu-se următoarele: Pe la 1781 Chișinăul suferi o nouă năvălire tătărească. O parte din populație (între care era și o străbunică a autorului) se ascunse în biserică Sf. Neculai. Tătarii cerură să li se deschidă porțile; preotul refuză, spunând că numai peste cadavrul lui vor trece pragul bisericii. Tătarii plecară, robind totuș pe drum câțiva locuitori.

În curtea bisericii Sf. Ilie se află o piatră pusă de către un oarecare Ștefan Nour „*în amintirea Mariei și a Gahitel, răpite de Tătari la 11 Maiu 1781.*”

Această inscripție adeverește oarecum cele arătate mai sus.

La 1788 secund-maiorul von Raan, aflându-se în armata rusească care a trecut prin Basarabia, scrie despre Chișinău că e un târgușor cu vreo 300 case și cu multe prăvălii și beciuri pentru mărfuri.

În același an după retragerea Rușilor, Chișinăul fu ruinat și ars de Turci.

La 1789 generalul rus Suvoroff, după lupta dela Râmnic, poposi la Chișinău. Până la finele secolului trecut exista căsuță unde a locuit, precum și podul de lemn peste Bâc, pe care a trecut cu armata, întorcându-se în Rusia.

Germanul von Reuner, care a vizitat Chișinăul în 1793, spune despre el: „... un mic loc fără însemnatate, locuit de Moldoveni, Greci și Evrei“.

La 1797 a fost încheiat următorul contract comercial între 63 târgoveți din Chișinău, și mănăstirea Sf. Galata:

„Adeca noi târgoveții din Chișinău, ce avem cărciumă

întru care se vinde băutura, atât vinu cât și rachiu și horilcă datam adevărat și încredințat acestui al nostru contract la mâna sfintii sale părintelui arhimandrit sfintii mănăstiri Galata din Ești, epitrop al Sfântului mormânt Chir Dionisie, precum să-se știe că după contractu cel din opștie întru care să arată toată aşezarea târgului Chișinăului după ponturile că sunt arătate acolo am făcut tocmai cu sfânta mănăstire Galata ca să vindem băutură: nefiind popriți în veci dar să avem a plăti avuetul orăncii, după cum ne este tocmai adeca cine va voi din noi târgovești atât rufăturile cât și toate breslile a vinde băutură în târgul Chișinăului să aibă a plăti mânăstirii bani...“

După naționalități, semnatarii acestui contract sunt: 32 Moldoveni, 27 Evrei, doi Greci, un Sârb și un Bulgar. Aceasta ne lămurește oarecum componența claselor târgoveștilor de pe atunci.

Pe apa Bâcului exista de câteva secole un iaz mare cu mori, aparținând lui Dimitrie Râșcan: Niște Evrei din Chișinău construiră pe malul Bâcului velnițe (fabrici de spirt), iar drojdia de vin și alte murdării se scurgeau în Bâc, otrăvind peștele.

Râșcan aduse aceasta la cunoștința Domnului. În consecință Alexandru Ioan Calimah ordonă prin serdarii din Orhei, în Ianuarie 1798, ca pentru velnițele existente acei Evrei să plătească vornicului Râșcan câte 3 galbeni despăgubire anuală, iar velnițe noi sau salhanale (abatoare), să nu construiască fără învoiearea lui Râșcan.

Acest Râșcan, proprietar al moșilor de pe malul stâng al Bâcului (în fața Chișinăului actual), ducea de mult un proces contra mănăstirilor din Iași: Sf. Galata, Sf. Vineri și Frumoasa, și mănăstirea Căpriana din ținutul Lăpușnei, în chestiunea delimitării proprietăților lor.

Atunci Domnul Moldovei Constantin Alexandru Ipsilanti trimite la Chișinău pe sulgerul Ioan Tăutu și spătarul Manolache Donici, care întocmiră între 18 Iulie

și 8 Septembrie 1800 planul Chișinăului, Buicanilor Visternicenilor și a Ghețăoanilor, adică a celor patru moșii, pe terenul cărora se întinde Chișinăul actual.

Pe plan sunt reproduse toate clădirile existente pe atunci, păstrându-se proporția dimensiunilor. Centrul târgului era pe moșia Bucani, care se întindea până la Bâc.

Acest plan prezintă cel mai vechi document care indică exact pozițiunea și dimensiunile târgului Chisinau.

La 1804 a fost zidită biserică armenească. Dintre pietrele funerare, mai interesantă e cea de pe mormântul lui Manuc-Bey, dela 1817.

La 2 Iunie 1806 frații maiorul Ion și serdarul Teodor, fiili protoiereului Constantin Macarescul, zidiră în locul bisericii Sf. Neculae, care se dărâmase, o nouă biserică, cunoscută azi sub numele Soborul Vechiu.

In partea dreaptă a pridvorului e pusă în zid o placă de marmoră, conținând datele de mai sus.

Biserica Buna-Vestire a fost zidită în 1810.

În timpul războiului rusu-turc dela 1806-1812, oștile rusești treceră și prin Chișinău.

De atunci datează primele așezări ale Rușilor în Chișinău.

III. Privire culturală și economică.

Una din cauzele principale, care incontestabil a împiedicat prosperarea culturală și economică a Chișinăului, a fost așezarea lui la marginea țării Moldovei, între codrii seculari, în vecinătatea Tătarilor, Cazacilor și a Turcilor.

Din punct de vedere bisericesc, Chișinăul, ca și întregul ținut al Lăpușnei, fînea de episcopia Hușilor, întemeiată de Aron Titanul la 1595.

Nici o mărturie nu ne indică dacă existau în Chișinău biserici până la 1600.

Se spune că ar fi existat în secolul XVIII o sina-

gogă evrăească, în locul celei construite la 1816.

La 1766 se deschise în Chișinău o școală bisericăcească: avea ca dascăl pe Ștefan dela Putna, elev al vestitului arhimandrit Măzăreanul.

În timpul războiului ruso-turc dela 1788 școala se închise, la 1789, după războiu, școala se redeschise, iar la anexarea Basarabiei de către Ruși, școala se închise pentru totdeauna.

Despre existența altor școli nu cunoaștem nimic.

Din punct de vederă economic, în primele secole a existenței sale, Chișinăul ducea viața patriarhală a tuturor satelor basarabene.

Numai în sec. XVII și XVIII, mărindu-se numărul Armenilor, Evreilor și al Grecilor, comerțul ia o oarecare dezvoltare.

Până la 1538, Chișinăul era legat economic este de Tighina. Odată cu prefacerea acestei din urmă în raia turcească, crește importanța economică și vama târgului Lăpușna.

Până la 1812 însă, comerțul Chișinăului n'avea decât un caracter strict local, fiind de altfel și într'o stare primitivă.

Inaintarea Rușilor până la Nistru, sub Ecaterina II (1764-1796), nu aduse nimic bun, cum visau unii rușofili, ci numai rău.

Aceasta o prevăzuse încă Ștefan cel Mare, care pe patul de moarte sfătui fiului său Bogdan să se alieze cu Turcii contra aspirațiunilor muscălești.

Ruinările Chișinăului dela 1737 și 1788 se datorează războaielor imperialiste ale Rușilor contra Turciei.

Din cauza expansiunii rusești România au mai avut de suferit și în secolul XIX.

P A R T E A II.

CHIŞINAUL RUSESC.

Dela răpire până la unire.

1812 -- 1918.

—●—

I. Privire istorică și statistică.

In războiul dela 1806--1812, Turcii fiind învinși, Rușii le cerură cedarea țărilor Române în folosul lor.

Impăratul Franței Napoleon I Bonaparte, care păgătea tocmai grandioasa sa campanie contra Rusiei, scrisese Sultanului să nu cedeze nimic Rușilor.

Scrisoarea încăpu însă în mâinele dragomanului turc Panait Moruzzi (de origine român), care o vându Rușilor.

Aceștia grăbiră tratativele, și pacea a fost semnată la București, la 16 Maiu 1812; ei se mulțumiră numai cu Basarabia.

Rușii au fost reprezentați prin Italinsky, Gabanev și tâlmaciul Iosif Fonton, iar Turcii prin judecătorul militar Selim, Hamid, Galib și interpreții frații Dumitache și Apostolache Moruzzi.

Panait Moruzzi, împreună cu fratele său Dumitache primiră răsplata cuvenită, fiind decapitați de Turci.

Basarabia astfel încăpută în mâinele Rușilor, formă împreună cu Ucraina aşa zisul *»Novorossiiski Kraj«*, pus sub autoritatea unui locotenent al țarului, *«namestnic»*.

Primul *«namestnic»* a fost amiralul Ciceagov.

Basarabia ca atare, sub denumire de *«oblasti»*, era cărmuită de doi guvernatori, civil și militar.

In 1813, prin stăruința senatorului rus Krasni-Miloșevici și a mitropolitului Gavriil Banulescu-Bodoni, Chișinăul fu destinat ca reședință a guvernatorilor și a mitropolitului, devenind astfel capitala Basarabiei.

Primul guvernator civil al Basarabiei a fost boerul

moldovean Scarlat Sturdza, un bătrân de peste 80 ani care muri în 1813.

În locul vacant a fost numit Catacazi, deasemenea moldovean. Guvernator militar a fost până 1818 Garting.

Primii 16 ani, cât a durat autonomia, Basarabenii (afară de boerime) erau mulțumiți, căci Rușii luau toate măsurile posibile pentru prosperarea Basarabiei.

Astfel, pentru a pune capăt năvălirilor tătărești, „*namestnicul*“ transportă din Bugeac în Crimeia hoarda Tătarilor Nogai, în număr de 30.000.

În urmă postul de «*namestnic*» se suprimă, iar Basarabia fu transformată din punct de vedere administrativ în gubernie, sub autoritatea unui singur guvernator civil.

Pentru a ușura viața și pentru a ridica nivelul cultural, economic și numărul populației, se dădură mai multe drepturi și privilegii Basarabiei, și mai ales capitalei--Chișinăului.

Basarabia devine gubernia cea mai privilegiată din imperiul țărilor.

Astfel se explică cum târgușorul Chișinău, care n'avea în el nimic atrăgător, decât poate așezarea în centrul Basarabiei, ceace înlesnea administrarea ei, devine în scurt timp centrul cultural, economic și administrativ al Basarabiei.

Următoarele decrete sau „*ucazuri*“ au hotărît soarta Chișinăului».

- a) Libertatea comerțului.
- b) Libertatea imigrației și a locuirii în oraș.
- c) Scutire de impozite pe clădiri timp de 10 ani.
- d) Dispensa basarabenilor de serviciul militar în natură, în perioadă 1813--1874.

Este greu de imaginat, cât de exorbitante apăreau aceste privilegii, când absolutismul rusesc culmina.

Aceasta atrase în Chișinău un val de imigrații din întreaga Rusie, din țările Române și din imperiul Oto-

man. Aşa dar, Chişinăul crescu numai grație măsurilor administrative.

La 1812, în momentul trecerii sale sub stăpânirea rusească, Chişinăul ocupa numai malul drept al Bâcului, actualul „oraş vechiu”, numărând aproximativ 5.000 locuitori: Moldoveni, Evrei, Armeni, Sârbi, Greci, Bulgari și Ruși. Avea o înfăţișare etnografică multicoloră, aspect asiatic, cu o mulțime de străzi scurte, înguste și întortochiate.

După datele Consistorului Duhovnicesc, Chişinăul avea la 1812 șase biserici, și una în Buicanî.

La 1813 se zidesc seminarul teologic, casa preoților, spitalul orașului, închisoarea, tipografia eparhială; se înființează cimitirul ortodox, noul cimitir evreesc (cel vechiu de pe Râșcanovca, datând dela finele sec. XVI, nu mai avea locuri libere pentru morminte), și al altor confesiuni.

Pe cimitirul evreesc dela Râșcanovca se mai găsesc vreo 130 pietre funerare dintre care sunt mai interesante următoarele: din 1570 (nesigur), 1656, 1699, 1712; cea mai recentă e dela 1803.

În acelaș an guvernatorul Garting făcu prima planuire a orașului, însă nereușită.

În 1814 se zidește palatul Mitropoliei.

În Chișinău apărură câteva case mari boerești, ca a lui Gheorghe Varfolomei (astăzi Comandamentul Corpului III Armată), a lui Catargi (Divizia XV) și a lui Donici (unde a trăit mai târziu poetul rus Pușchin, și care servea de locuință guvernatorilor; ea a fost în parte distrusă de cutremur în 1830, iar la 1860 a fost complet dărâmată din ordinul guvernatorului, pentru a distruge azilul hoților cari se încubaseră acolo).

La 1816 rabinul Haim Cernovițer zidi în partea de jos a orașului sinagoga «Mare».

Manuscrisul lui Șvinniucia din ianuarie 1816 ne dă următoarele date:

«Chișinăul este cîrmuit de doli serdari, având că funcționari sameși, dragomani și gramatici». Tot după Svinin, în Chișinău se găseau la 1815: 5 fabrici de pieleerie fină, 22 tăbăcării, 18 fabrici de lumânări de seu, 4 de săpun, 4 de obiecte de aramă, una de lulele de lut și 3 boiangerii.

La 1817 se constituie în Chișinău un «consiliu comunal» de cinci membri, în frunte cu primarul Anghel Nour.

Moșia Chișinău fiind pământ mânăstiresc, rămase în această stare până la 1818. Prin actul de danie dela 22 Aprilie 1818, semnat de arhimandritul Ioasaf dela Sf. Munte Sinai, Chișinăul fu donat statului rusesc.

E interesant a nota faptul, că actul de danie, ca și multe alte acte din acea epocă, e scris în limba română, cu toate că trecuseră șase ani dela anexarea Basarabiei de către Ruși.

Un număr de boeri moldoveni erau însărcinați cu administrarea ținuturilor și încasarea impozitelor (Sturdza, Catargi, Ghica, Balș, Dimachi, Leon Vârnăv, etc.).

Legătura spirituală cu Moldova continua să existe.

În acest timp populația crește în mod uimitor. În 1818 Chișinăul ajunge să aibă 18.594 locuitori.

Cauza era imigrarea Evreilor din Polonia rusească, precum și stabilirea în bloc a numeroaselor familii ai funcționarilor ruși.

Tot în 1818, veni un număr de Sârbi din Hotin cu Cara-Gheorghe, înființând strada Sârbească.

Între ei erau mai mulți cneji, ca: Cara-Gheorghevici, Nenadovici, Vucici, frații Machedonschi, etc.

Cara-Gheorghevici muri la 1830 de holeră. Mormântul lui se vede și astăzi la cimitirul ortodox (a fost restaurat în 1930).

Planul orașului dela 1 Iulie 1813 a rezervat Armenilor, ca și altor confesiuni minoritare, terenul numit „Ograda Armenească“, care a fost acea piatră de bază, pe care s'a întemeiat întreaga eparhie a Armenilor.

In 1818 veni la Chișinău țarul Alexandru I, care asistă la balul dat de boerul Crupenschi. Boerimea sosită la bal purta haine de croială orientală; cu multă greutate, chiar în momentul sosirii țarului, li s-au scos cucoanelor șalurile turcești, iar bărbaților cușmele. Portal occidental nu era încă introdus aici.

La 1819 a fost zidită biserică Sf. Gheorghe.

Grădina publică, împrejmuită cu un gard de scânduri, a fost înființată la 1820 de arhitectul orașului, Bogdan Eitner.

In acelaș an sosi la Chișinău poetul rus Pușchin, exilat pentru ideile sale liberale. El locuia la guvernatorul general Inzov, în etajul de sus al casei boerului Donici.

Aici l'a cunoscut Costache Negruzzi, precum și alți intelectuali basarabeni.

Dintre poeziile scrise de Pușchin la Chișinău, putem cita:

„*Tiganil*“, „*Izvorul din Bahcisarai*“, „*Prizonierul din Caucaz*“, *Fiica lui Cara-Gheorghe* și *Frații Haiduci*; prototipul acestei din urmă a fost vestitul haiduc Ursu, prins în Chișinău și bătut până la moarte, pe stradă. Pușchin, care asistă la această execuție, a fost adânc impresionat că Ursu nu scoase nici un suspin, până la moarte. Tot în Chișinău a fost începută vestita poemă „*Eugeniu Oneghin*“.

La 1828, în timpul răscoalei eteriștilor greci, începuseră o nouă serie de imigrări din Moldova, Muntenia și Constantinopole.

In Chișinău sosi însăși conducătorul Eteriei, contele Alexandru Ipsilante. Fugind din Iași în Italia, trecu pe aici Domnul Moldovei Mihail Suțu.

Orașul era inundat de familii domnești și boerești, mai ales moldovene: Mavrocordat, Caradji, Moruzzi, Mavrogheni, Ghica și altele.

După cum vedem, din cauza migrațiunilor, legătura

spirituală între Basarabia și Moldova continua.

Abia mai târziu, în timpul revoluției din țările Române dela 1848, se înăspri regimul în Basarabia, și orice legături cu Moldova au fost întrerupte.

In 1822 D. Sulima deschide în Chișinău o școală pentru «*norod*», pentru Moldoveni, sub conducerea das călului Hâncu. În acelaș an s'a deschis și prima școală primară rusească.

In 1823 Pușchin pleacă din Chișinău.

La 1825 muri la Taganrog țarul Alexandru I. Fratele și urmașul său Nicolae I, era un reacționar convins, dușman al libertății popoarelor.

Suirea lui pe tron provoacă săngheroasa opunere a «*decabriștilor*», la 14 Decembrie 1825.

Imediat se observă dese și nemotivate înlocuirile de funcționari și preoți Moldoveni prin Ruși.

La 29 Ianuarie 1829, prin faimosul regulament Voronțov, Basarabia își pierdu autonomia. Incepe rusificarea intensivă. Se interzice cu desăvârșire editarea cărților românești. Multe din cele existente, chiar bisericești, fură confiscate și distruse.

In instituțiile statului se interzice a vorbi românește.

In 1829 a fost înființat gimnaziul № 1, iar în 1833 liceul № 1 de băieți, actualul «B. P. Hîșdău».

In 1832 a fost înființată biblioteca obștească a orașului, cu un activ de 2880 cărți, donate de guvernator și câțiva boeri.

La 2 August 1834 guvernatorul Fedoroff întocmi planul nou al orașului, cuprinzând 106 străzi, care fu sancționat de țar. După aceasta incepe construcția orașului nou.

In scurt timp apare primăria (vechea construcție), biserică catolică și cea luterană, câteva sinagogi noi și multe case de locuit.

Sub Fedoroff, rusificarea continuă și mai intensiv.

În același an, populația Chișinăului atinge cifra de 34,079 locuitori.

In 1836 țarul Nicolae I zidi catedrala, din propriile sale fonduri. Clopotul greu de 6.400 kg. a fost turnat din tunuri capturate în războiul ruso-turc dela 1828. În acelaș an a fost zidită și biserică Sf. Haralambie.

Din punct de vedere administrativ și politic în Basarabia domnea haosul și teroarea. Călătorul rus Longinoff scrie la 1824 din Chișinău: „... aici este o regiune barbară, unde oamenii fără vină sunt înăbușiți în închisorile, prădați, bătuți și arși», iar la 1833 generalul Kiseleff, vorbind despre funcționarii din Basarabia, spune că ei sunt «drojdia Rusiei și a Moldovei».

La 1837, la aniversarea de 25 ani dela anexarea Basarabiei, Nicolae I a donat orașului catedrala.

In 1838 a fost înființată școala obștească evreiască, iar mai târziu două școli evreiești de Stat.

La 1841 a fost înființată la 3 km. dela oraș școala de viticultură, de cel mai înalt grad în Basarabia.

La 1842 s'a clădit localul oficiului poștal.

In 1843, populația Chișinăului ajunge la 43.509. După naționalități, ea era compusă din: 22.900 Moldoveni, 10.344 Evrei, 4.000 Ruși, 1.950 Bulgari, 215 Turci și vreo 5.000 supuși străini. E probabil că Armenii și Grecii sunt înglobați în «supuși străini».

In oraș erau 80 ateliere și uzine; meșterii erau în număr de 3.273, aparținând la 22 branșe. Corpul administrativ al orașului numără 441 funcționari, adică 1 funcționar la 98 locuitori. Pe pământul orășenesc erau 1.007 livezi, 570 vii și 348 zarzavatorii.

Viile Chișinăului produceau anual circa 120.000 vedre vin.

La 1844 numărul locuitorilor ajunge la 52.196, iar numărul clădirilor la 5.200. Viața orașului curge lin și regulat, fără perturbații vrednice de pomenit.

Scriitorul Alexandru Sturdza (1791-1854), fiul primului guvernator al Basarabiei, trecând prin Chișinău la 24 Septembrie 1845, scrie următoarele:

„Chișinăul se împarte în orașul de jos și cel de sus. Cel nou este prea vast. Un crâng înconjură Catedrala. Străzile sunt acoperite cu nisip. Are 35.000 (?) locuitori. De pe terasele orașului de sus se vede un orizont de coline, vii și sate. Acest colț al patriei mele este numai un mic exemplu al frumuseștilor și bogățiilor Moldovei”

La 1850 se înființează gimnaziul No. 2.

În 1851 numărul populației ajunge la 58.849 locuitori.

Populația continuă să crească foarte repede.

Recensământul din Ianuarie 1860 stabilește în Chișinău 87.477 locuitori (48.149 bărbați și 39.298 femei, iar după naționalități, în procente: Români—50%; Evrei — 20%; Ruși—10%; Greci—6%; Bulgari—5%; Tiganii—5%; Armeni—2%; Polonezi—1%, Germani—1%).

Din numărul total al locuitorilor erau 1451 nobili.

Războiul din Crimeia (1855-1856) n'aduse basarabenilor mari supărări, deoarece ei nu făceau serviciul militar în natură.

În 1856 țarul Nicolae I moare; îi urmează Alexandru II.

Ei încep domnia cu unele reforme sociale. Prin „manifestul” dela 19 Februarie 1861 el desființă șerbia.

Acste reforme mari iar mai ales revolta Polonezilor dela 1863, dădură basarabenilor speranța de a-și recăpăta autonomia pierdută prin regulamentul Voronțoff, la 1828. Însă măsurile reacționare ce urmară celor liberale, spulberară speranțele basarabenilor.

În 1861 populația atinge cifra de 93.359 locuitori.

La 1862 începe pavarea străzilor.

Recensământul din 1865 ne arată: 94.047 locuitori, 6.444 clădiri, 289 ateliere și uzine, 24 biserici și 34 sinagogi evreiești.

Din anul 1869 începând lucrările de nivelare, pentru calea ferată care legă la 1876 țiglina de Ungnemi,

Odată cu începerea lucrărilor, încetă existența marelui iaz dela Bâc, vechiu de câteva secole.

La 1871 se înființează un al treilea gimnaziu, care se transformă în 1884 în liceul No. 2 de băieți, actualmente «M. Eminescu».

In 1873 se clădește școala eparhială de fete.

In acelaș an Basarabia se transformă în gubernie, iar în 1874 ea pierde privilegiul acordat în 1813 de Alexandru I, și anume scutirea de serviciul militar în natură.

In vederea războiului contra Turcilor, în Chișinău se făceau mari pregătiri: se instalau numeroase depozite de muniții, de îmbărcăminte, de alimente, spitale militare, etc.

La 11 Aprilie 1877 țarul Alexandru II semnează la Chișinău, în casa boerului Catargi (astăzi Divizia XV), declararea războiului împotriva Turciei.

A doua zi s'a oficiat pe hipodromul de pe Râșcanovca un Te-Deum și a avut loc o grandioasă defilare; în amintirea acestei zile s'au construit în acel loc o bisericuță și Casa Invalidilor.

In tot timpul războiului dela 1877 Chișinăul avea aspectul unui lagăr militar, fiind inundat de armată, răniți și materiale de războiu.

Politica reaționară a lui Alexandru II avu ca rezultat asasinarea lui de către revoluționari, la al V-lea atentat, în 1881.

Fiul și urmașul lui, Alexandru III, adevărat tip de autocrat moscovit, ordonă intensificarea rusificării. O serie întreagă de decrete mări și mai mult arbitrarul autoritaților rusești.

Interzicerea locuirii Evreilor prin sate și în zona de 50 verste ($53\frac{1}{4}$ km.) dela frontiere smulse din casele lor mii de familii evreiești, dintre cari foarte multe se aseză în Chisinau încât la 1894 numărul populației Chișinăului ajunge la 128.218 locitori.

În 1884 se zidește localul „școalei reale“ (actualul liceu «Alecu Russo»), precum și localul Administrației Financiare.

Curând după aceasta se înființează tramvaiul cu cai, zis rusește «conca».

În 1895 se clădește la 7 km. dela Chișinău spitalul pentru alienați Costiugeni, unul din cele mai mari în Rusia de Sud-Vest.

Inceputul secolului XX se caracterizează în Chișinău prin zidirea unui nou număr de clădiri mari, ca: Tribunalul, Primăria (1902), Auditorul lui Pușchin (teatru, distrus de incendiu), actualul Teatrul Național, Prefectura de județ, vila Pronin (astăzi proprietatea particulară a M. S. Regelui Carol II), liceul nobilimii (astăzi facultatea de Științe Agricole, unde s'a votat în 1918 Unirea), etc.

Chișinăul își pierde aspectul său de orașel provincial. Statisticenii ruși îl clasează în categoria II a orașelor rusești.

În acest timp absolutismul rusesc începe să se clătine. Însăși guvernul simte că 140 milioane de țărani săraci și robiți sunt gata să isbucnească ca un vulcan.

Atunci tarismul şiret găsește un mijloc să mai existe 14 ani.

Speculând antagonismul ce exista între creștini și Evrei, ca să scăpe de revoluție, guvernul ajâță populația creștină împotriva celei evreiești.

Intr'un mare număr de sate și târguri din Rusia de Sud-Vest, poliția susține și răspândește svonul că «țarul a ordonat creștinilor să bată și să jetuască pe Evrei în sărbătorile Paștelui din anul 1903».

Guvernatorul Basarabiei, von Raaben, nu desmînți svonul, și nu întreprinse nimic pentru oprirea exceselor, ce avură loc în zilele de 6 și 7 Aprilie 1903.

Ca rezultat, mai mulți morți și răniți din ambele părți, și după datele oficiale, 600 prăvălli și 700 io-

cuințe evreești devastate. Urmă protestul unanim al statelor europene și americane.

Autorul principal al acestor nenorociri, ministrul de interne von Pleve, cade asasinat de revoluționari.

Cu toate că privirile poporului robit au fost îndreptate în altă parte, în 1905 isbucnește prima revoluție rusească, preludiul celei din 1917.

Autoritățile caută să întoarcă într-o mișcare anti-evreească, însă nu reușesc decât parțial. Mișcarea revoluționară a cuprins țara întreagă; însă în scurt timp ea a fost înecată în valuri de sânge.

Dintre puținele biruințe ale revoluției a fost crearea unui parlament, *"Gosudarstvenaia Duma"*.

De atunci începu și mișcarea națională moldovenească. Se formără două partide moldovenești:

a) *Grupul moderat*, din elemente mai conservatoare, în frunte cu Pavel Dicescul.

b) *Grupul democrat moldovenesc*, format din elemente tinere, cu o orientare mai progresivă.

Această din urmă mișcare a fost grupată în jurul gazetei *"Basarabia"* din 1906, primul ziar românesc în Basarabia de sub Ruși. Sufletul acestei mișcări și editor al ziarului a fost avocatul Enanoil Givrilă. Printre colaboratori au fost: Ion Pelivan, Pan. Hlipă, Ion Inculeț, poetul Alexie Mateevici, N. Popovschi, Theodor Inculeț, Mihai Vântu, preotul Gr. Constantinescu, Gh. Stârcea, poetul T. Roman, C. Porumbescu, preotul C. Partenie, Gh. Druță și alții.

Pavel Dicescul, reprezentantul Basarabiei în *"Duma"*, ridică chestiunea școlilor în limba națională; însă chestiunea n'a fost supusă deliberării.

Puțin timp după înființare, *"Duma"* a fost disolvată; începu o reacțiune de dreapta, și orice mișcare democratică sau națională a fost înăbușită.

Mișcarea moldovenească națională prinse însă rădăcini; apărură primele ziaruri românești: *"Basarabia"*

(1906); «*Viața Basarabiei*» (1907); «*Moldovanul*» (1907); iar în Ianuarie 1908, sub conducerea preotului C. Popovici, apare „*Luminătorul*“. Avea colaboratori pe: ieremonahul Gurie, monahul Dionisie, preotul Al. Matveevici, etc.

Autoritățile rusești puneau publicațiunilor românești tot felul de piedici.

F. Pavlencoff, în dicționarul său enciclopedic, editat în 1910, dă următoarele date despre Chișinău: 127.000 locuitori; 14 spitale; 6 biblioteci; 15 școli secundare; 38 școli primare; 730 întreprinderi industriale cu 2.400 lucrători; 25 institute de credit; bugetul primăriei 1.069.000 ruble.

Sub raport edilitar, Chișinăul continuă să progreseze. În 1911, prin inițiativa episcopului Serafim, a fost clădită Casa Eparhială, pe str. Alexandru I (actualmente Bulevardul Regele Carol II).

În 1912 „conca“ a fost înlocuită cu tramwaiul electric.

In acelaș an, la aniversarea centenarului dela anexarea Basarabiei de către Rusia, a fost ridicată în fața Mitropoliei statuia lui Alexandru I, „cuceritorul“ Basarabiei.

În ziua aniversării, la 16 Maiu 1912, au fost mari serbări populare; a fost bătută o medalie comemorativă.

Toate ziarele din România au fost consacrate acestei aniversări.

Recensământul din 1912 arată că populația Chișinăului scăzuse la 121.000 locuitori.

La 1913 apare în Chișinău ziarul «*Cuvânt Moldovenesc*».

În vara anului 1914 Chișinăul a fost vizitat de familia imperială.

La 30 Iulie 1914, în urma atentatului dela Sarajevo, se deslănțuie războiul mondial. Diplomatica europeană nu putu salva pacea, deoarece atmosfera favorabilă răz-

boiului a fost de mult pregătită de guvernele interesate.

În scurt timp Rusia avu 10 milioane mobilizați.

Majoritatea celor mobilizați din Chișinău încăpură în regimentul 250 de infanterie „*Balta*”, din divizia 63 infanterie, aproape în întregime formată din Basarabeni și Moldoveni transnistrieni.

Regimentul 250 „*Balta*” s-a distins în luptele de pe teritoriul actualei Polonii.

La 28 August 1916 România intră în războiu, ca aliața Marei Antante.

Neprimind însă dela aliați, mai ales dela Ruși, ajutoarele promise în materiale de războiu, armata română s'a retras cu lupte săngeroase din fața inamicului superior, abandonând Oltenia și Muntenia. Se constituie frontul Moldovei, în cooperare cu armata rusă a generalului Șcerbacioff, în care se găseau și mulți Basarabeni.

Pe câmpul de luptă se închiagă primele legături între Basarabeni și Regăteni.

În acest timp, țarismul trăiește ultimele zile de agonie. Încep mișările revoluționare în armată, între lucrători, în administrație, etc.

În Martie 1917 țarul Nicolae II este forțat să abdice, însă este imediat arestat cu întreaga familie, și executat în 1918.

Se constituie guvernul provizoriu a lui Kerenski (Martie 1917), pe baze democratice, care trebuia să instituie Constituanta.

Însă Kerenski n'a putut face față împrejurărilor, și la 25 Octombrie stil vechiu isbucni revoluția bolșevică.

În acest timp începe și mișarea de redeșteptare a popoarelor subjugate de colosul moscovit.

În toamna anului 1917 se instituie de către un grup de patrioți basarabeni un fel de pro-parlament, Sfatul Țării. La 21 Noembrie stil vechiu 1917 are loc prima ședință a Sfatului Țării, în localul liceului No. 3

(actualmente facultatea de Științe Agricole); președinte fu ales Ion Inculeț.

La 2 Decembrie Sfatul Țării proclamă Basarabia „*Republă Federativă Moldovenească*”, în Federația Statelor Ruse. Puterea executivă e încredințată unui consiliu de directori, constituit la 7 Decembrie: P. Erhan, V. Cristi, N. Codreanu, I. Pelivan, Șt. Ciobanu, T. Ioncu, T. Cojocariu, M. Savenco și V. Grinfeld.

Alături de Sfatul Țării și Consiliul de Directori, mai existau în Chișinău vreo nouă comitete care simpatizau cu bolșevicii.

Restul Basarabiei era quasi-guvernat de mai multe comitete, de toate nuanțele. Blocul moldovenesc al Sfatului Țării avea 68 deputați; președinte: Ion Inculeț; membri: Pan. Halippa, I. Pelivan, N. Alexandri, P. Erhan, Gh. Pântea, Șt. Holban, A. Scobiola, I. Buzdugan, T. Ioncu, N. Grosu, I. Valuță, Gr. Cazacliu, V. Chiorescu și alții.

În acest timp haosul interior în Rusia întreagă și Basarabia creștea necontenit. Cohortele moldovenești existente (un batalion de infanterie și câteva escadroane de cavalerie), intrate și ele în descompunere, nu mai puteau ține piept anarhiei.

În Chișinău se operau jafuri și omoruri ziua, în nămiază mare.

În ziua de 5 Ianuarie 1918 bolșevicii pun stăpânire asupra Chișinăului, iar guvernul republicii basarabene se împrăștie.

Atunci blocul moldovenesc al Sfatului Țării ceru sprijinul armatei române. La 13 Ianuarie intră în Chișinău Divizia XI, comandată de generalul Broșteanu, care procedează la restabilirea ordinei.

La 24 Ianuarie Sfatul Țării proclamă Basarabia «*Republă Moldovenească Independentă*», iar față de alte state, neutra.

Consiliul de Directori e înlocuit cu Consiliul de

Miniștri, sub președrenția d-rului D. Ciugureanu.

In ziua de 27 Martie (9 Aprilie) 1918, în sala festivă a liceului No. 3 a fost votată de către Sfatul Țării unirea Basarabiei cu România; Basarabia își păstra autonomia.

Votarea s'a făcut sub președrenția prof. C. Stere. La 3 Aprilie 1918 prof. Stere a fost ales președinte al Sfatului Țării; s'a constituit un consiliu de Directori Generali, compus din: D-r P. Cazacu, I. Costin, Șt. Ciobanu, N. Codreanu, V. Chiorescu, I. Gherman și I. Pelivan.

In zilele de 26 și 27 Noembrie 1918, s'a votat unirea necondiționată cu România.

La 20 Decembrie 1919 Adunarea Constituantă a României ratifică această hotărîre, raportorul proiectului de lege fiind Vasile Stroescu.

Tratatul din Paris de la 21 Octombrie 1920, între principalele puteri aliate--Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia--și România, a recunoscut actul unirii, fiind ratificat apoi de guvernul nostru în ziua de 19 Maiu 1922

II. Privire culturală și economică.

Sub stăpânirea rusească Chișinăul își schimbă aspectul său de târgușor moldovenesc în aspectul unui oraș mare.

Datorită poziției sale de capitală Basarabiei, el atrage elementele intelectuale ale provinciei, ceace îl ridică sub raportul cultural.

Liceele din Chișinău atrag un număr însemnat de elevi din întreaga Basarabia.

In anul 1914 existau în Chișinău 15 școli secundare și vreo 40 școli primare.

Biblioteca orașului avea în 1914 circa 28.000 volume; majoritate erau rusești. Cărți românești biblioteca nu poseda.

Autoritățile rusești manifestau tot timpul o politică de rusificare forțată.

Pe cât se putea, elementul autohton și cel minoritar era stingherit în manifestările vieții sale naționale.

Pe de altă parte, împărțirea în clase sociale împiedica păturile de jos să profite de beneficiile învățământului.

Sub raportul economic, Chișinăul se dezvoltă începând cu al IV-lea deceniu al sec. XIX.

Grație sistemului de centralizare gubernială, Chișinăul devine centrul economic al Basarabiei, un fel de mare depozit de mărfuri pentru întreaga gubernie.

Cu mult înaintea apariției liniei ferate, comercianții angroșiști din Chișinău aduceau cu „troica” mărfuri din depărtatele centre industriale rusești, și le distribuiau în întreaga Basarabie.

Negustorii din Chișinău duceau un intens comerț de produse agricole, mai ales vin, nuci, prune uscate și fructe.

Principalul debușeu era Rusia, mai ales guberniile nordice.

Războiul mondial aduce prima lovitură comerțului basarabean, iar anarchia ce-i urmă, și întreruperea în cele din urmă a raporturilor comerciale cu Rusia, reduseră complet comerțul provinciei noastre, lăsând-o fără debușuri comerciale.

Această stare continuă până astăzi.

P A R T E A III.

CHIȘINAUL ROMÂNESC

Dela unire până în prezent.

1918 -- 1936.

—●—

Privire generală.

Odată cu instalarea autoritaților românești în Basarabia, se pune capăt anarhiei, și viața normală se restabilește câte puțin.

În 1918 se întorc acasă mulți Români ardeleni, prizonieri din fosta armată austro-ungară, din Siberia, Caucaz și Turchestan.

Unii din ei se stabilesc în Chișinău.

În 1919 numărul locuitorilor atinge cifra 199.500, din cari 133.000 populație stabilă și 66.500 cea flotantă. Populația stabilă era compusă din: 40.000 Români, 62.000 Evrei, 12.000 Ruși, 7.500 Nemți, 7.000 Ucraineni, 1.000 Armeni, 500 Greci și restul alte naționalități.

În 1919, 1920 și 1921, din cauza războiului civil din Rusia, valuri întregi de refugiați ruși trecură prin Basarabia, unii din ei stabilindu-se și la Chișinău.

Astfel în 1922 Chișinăul numără 215.000 locuitori; numărul clădirilor depăși 9.000.

Așa dar, ca și în secolul trecut, principala cauză a creșterii populației se datorează nu excedentului nașterilor, ci imigrației.

Că să ne dăm seama de creșterea naturală a numărului populației, examinăm următorul tablou statistic:

Anii	Nașteri	Decese	Excedent	Scădere
1920	2.577	2.866	--	289
1921	3.720	2.490	1.230	--
1922	3.244	2.830	414	--
1923	3.350	2.765	585	--
1924	2.995	2.496	499	--
1925	2.670	2.615	55	--
1926	2.284	2.458	--	174
1927	2.372	2.401	--	29
1928	2.494	2.303	191	--
1929	1.602	2.504	--	902
1930	2.556	2.119	437	--
1931	2.469	2.654	--	185
1932	2.458	2.789	--	331
1933	2.132	2.507	--	375
1934	2.131	2.546	--	415
Excedent net =				711

Așa dar, pe o perioadă de 15 ani. se înregistrează o creștere naturală a populației Chișinăului cu 711 locuitori; media anuală relativă e deci 47,40. Procentual, media anuală relativă a creșterii e 0,0316%, considerând în mediu 150.000 locuitori în oraș.

Deci creșterea naturală e infinit de mică.

In 1922 Chișinăul fu vizitat de Familia Regală.

In 1924 se înființează școala de Comerț (elementară și superioară), în clădirea fostei școli comerciale rusești, delegat al Ministerului fiind profesorul Alexandru Ebervain.

In toamna anului 1925 are loc în Chișinău o grandioasă expoziție și targ de mostre. Expoziția ocupă parcul Carol și localul actualei facultăți de Științe Agricole.

A fost o mareată manifestare a forțelor producă-

toare ale Basarabiei, în procesul refacerii și înfloririi economiei naționale.

Intr'una din săli erau expuse mai multe documente vechi privitoare la trecutul Basarabiei, dovedind cu prisosință legăturile seculare ale acestei provincii cu vechea Moldovă, întrerupte la 1812 și reînoite grație marilor evenimente, în 1918.

In acelaș an a fost ridicată în fața grădinii publice statuia lui Ștefan cel Mare, desvelită mai târziu însă, în 1928, în fața prințului -- regent Nicolae.

Incepând cu 1926, în Chișinău se organizează aproape anual expoziții sau târguri de mostre, însă cu caracter pur local și în proporții mai mici.

In ziua de 4 Ianuarie 1926 s'a orânduit regența compusă din principalele Nicolae, Patriarhul și Primul Președinte al Curții de Casătie, iar principalele Mihai a fost proclamat moștenitor al tronului.

La 20 Iulie 1927 murind regele Ferdinand I, a fost proclamat regele Mihai I. Înalta Regență exercita puterea regală în numele regelui minor.

In 1928 a avut loc unificarea legislației române în Basarabia și abrogarea celei *rusești*, precum și Armenopulo și Donici (*Dreptul local civil basarabeian*).

In 1929, prin noua lege administrativă, luară ființă Directoratele Regionale. Primul Director al Basarabiei a fost D. Moldovanu, cu reședința la Chișinău.

In ziua de 8 Iunie 1930 a fost proclamat rege M. S. Carol II.

In Decembrie 1930 s'a făcut un recensământ general, în întreaga țară. In Chișinău s'au înregistrat următoarele rezultate :

a) Numărul clădirilor locuite și nelocuite : 10.174. -

b) Numărul gospodăriilor (familiilor) care locuiesc în clădirile mai sus citate — 26.562,

c) Numărul persoanelor din care se compun gospodăriile — 117.016.

- d) Numărul străzilor, fără periferii — 129.
- e) Totalul arterelor de comunicație, cu periferii — 409.
- f) Numărul instituțiilor de Stat și obștești — 186 (?).
- g) Numărul întreprinderilor comerciale și industriale — 4.623.

In ceace privește exactitatea acestui recensământ, unii susțin că el ar fi oarecum incomplet, sub raportul numeric; ei apreciază la circa 125.000 locuitori populația Chișinăului.

In 1932 au fost zidite marile depozite de fermentare a tutunului, pe malul Bâcului; pe atunci începu și construcția Palatului Cultural, pe bulevardul Regele Carol II.

In genere, în acest timp se fac mari lucrări edilitare: se asfaltează arterele principale, se pavează periferiile, se lărgește rețeaua canalizării, a apeductului, se adâncește albia Bâcului (pentru stârpirea malariei), se ridică clădiri noi, etc.

In 1933 se desființează Ministerul Basarabiei, în fruntea căruia era V. Cristi, și apoi Pan. Halippa, deoarece noul ministru de interne, Ion Inculeț, reprezintă interesele Basarabiei în guvern.

In Decembrie acelaș an se întâmplă odiosul asasinat al primului ministru I. G. Duca, pe peronul gării Sinaia.

La 8 Iunie 1934 a fost semnat la Londra acordul între România și Rusia Sovietică, de reluarea raporturilor normale între ambele țări.

Se speră că normalizarea raporturilor va avea o influență favorabilă asupra viitorului economic al Basarabiei.

In zilele de 3 și 4 Iunie 1935 Chișinăul fu vizitat de M. S. Regele Carol II și Marele Voievod Mihai.

Populația Chișinăului a făcut o primire foarte călduroasă înalților oaspeți.

In ziua de 28 Septembrie 1935 a avut loc sfintirea podului peste Nistru dela Tighina, aşa încât reluarea traficului între ambele țări intră în faza realității.

Sub raportul cultural, Chișinăul a progresat dela Unire încoace. Invăță năntul primar obligatoriu a redus simțitor cadrele inalfabetilor. Liceele din Chișinău, mai ales primii ani de la Unire, oferea destule locuri doctorilor de a urma cursul secundar. Deschiderea facultății de Teologie, apoi celei de Științe Agricole a dat deasemenea un oarecare imbold vieții culturale a orașului.

In Chișinău există, pe lângă biblioteca Municipală și cea Centrală (a Ministerului Instrucțiunii), mai multe biblioteci particulare și obștești, oferind cărți în limbile română, rusă, evreească, franceză, germană, etc.

Există mai multe asociații culturale, un teatru românesc permanent (Teatrul Național) și teatre periodice rusești și evreiești.

Se observă o mare mișcare sportivă; există câteva cluburi sportive. Se practică mai mult football, tennis, ciclism, hippism și gimnastică.

Sub raportul economic, dela 1922 până la 1927-1928, a fost întrucâtva o înflorire a comerțului local.

Dela 1928, în legătură cu criza mondială, situația economică se agravează din an în an.

Dela 1918 încoace, fiind despărțit de debușeurile sale din Rusia, exportul basarabean caută o revârsare în altă parte, însă se lovește de piedici de netrecut.

Privirile autorităților competente trebuie să fie îndreptate cu deosebită atenție pentru ameliorarea situației economice a Basarabiei.

Numai în legătură cu bunăstarea generală a Basarabiei, Chișinăul va putea să progreseze și să înflorească.

Denumirea lui de al doilea oraș al țării, nu va mai fi un titlu nejustificat, ci o realitate.

Tabla de materii.

Bibliografia	3
Introducerea	5

Partea întâia.

I. Privire geografică	8
II. Privire istorică și statistică	9
III. Privire culturală și economică	16

Partea doua.

I. Privire istorică și statistică	19
II. Privire culturală și economică	33

Partea treia.

Privire generală	36
----------------------------	----

